

RESEARCH
INSTITUTE
FOR CHANGES

Lietuvos klasterizacijos studija

Tikslas

- **Studijos tikslas** - nustatyti įmonių potencialą bei galimybes jungtis į klasterius bei brandinti jau rinkoje esančius klasterius, identifikuoti perspektyviausius klasterizacijos sektorius, apibrėžti ir numatyti klasterizacijos tendencijas, perspektyvas, įvertinti įmonių galimybes jungtis į tarptautinius klasterius ir įvertinti paramos priemonių efektyvumą

Uždaviniai

- išanalizuoti klasterizacijos procesų dinamiką Lietuvoje sumaniosios specializacijos kontekste;
- išanalizuoti klasterizacijos procesų dinamiką Europos Sąjungoje sumaniosios specializacijos kontekste;
- išanalizuoti projektinių iniciatyvų įgyvendinimo įvairovę ir poveikį;
- išanalizuoti tarpsektorinių iniciatyvų projektavimą plėtojant sumanią specializaciją;
- identifikuoti ir išanalizuoti inovacijų paramos ir konsultavimo paslaugų tipologiją plėtojant klasterius;
- atlikti paramos priemonių klasteriams poveikio ir poreikio tyrimą;
- apibrėžti paramos priemonių modelius plėtojant klasterius;
- parengti priemonių planą klasterizacijai stiprinti.

Metodai

- Antrinių šaltinių analizė;
- Kiekybinis tyrimas: Klasterių atstovų apklausa;
- Kokybinis tyrimas: Ekspertų apklausa.

Kiekybinis tyrimas: Klasterių atstovų apklausa

- Klasterizacijos motyvai;
 - Dydžio identifikavimas;
 - MTEP veiklų paplitimas;
 - Klasterio susiintegravimo lygiai;
 - Klasterio brandos lygiai;
 - Klasterio tarptautiškumas;
 - Klasterio finansavimo formos;
 - Klasterio kompetencijų ir viešinimo poreikiai.
- Faktinė informacija
 - Nuomonių tyrimas: 6 balų likert'o skalė

Kokybinis tyrimas: ekspertų interviu

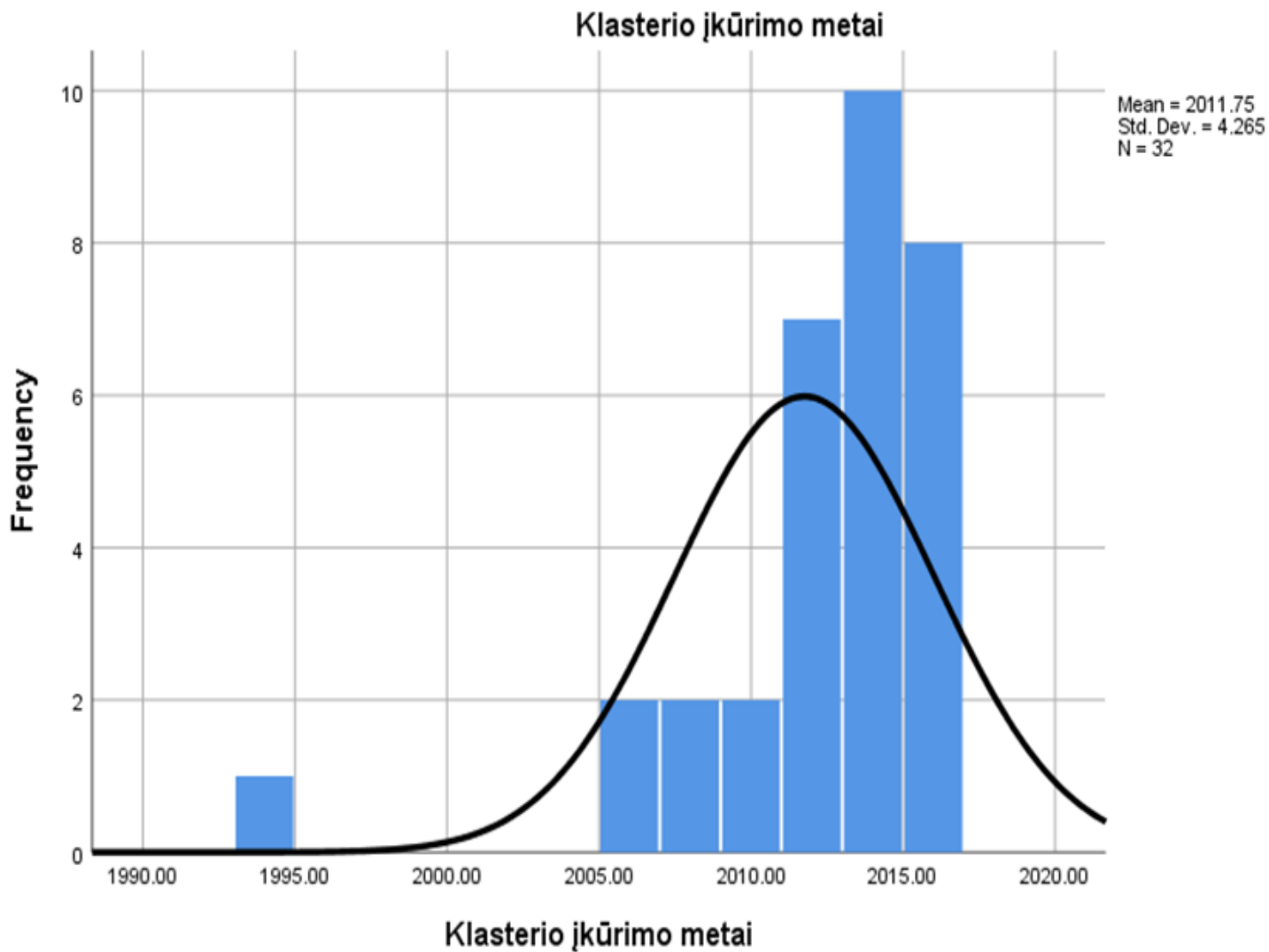
- Lietuvos inovacijų 2014 – 2020 metų programoje numatytų priemonių gyvendinimo lygis:
 - Tarpsektoriškumas
 - Mokslo ir technologijų parkų vaidmuo
 - Klasterių plėtra ir įsitraukimas į tarptautinius tinklus
- 11 balų vertinimo skalė;
- Trūkumai, privalumai, rekomendacijos.

Tiriamoji imtis

- Kiekybinis tyrimas
 - Buvo identifikuojami 64 klasteriai, tačiau tyrimo vykdymo metu su 16 iš jų nepavyko susisiekti.
 - Todėl tiriamoji imtis buvo 48 klasteriai
 - Atsakė 32 klasterių atstovai
- Kokybinis tyrimas
 - Atliktas pusiau struktūruoti interviu su 15 ekspertų.

Lietuvos klasterių situacijos apžvalga

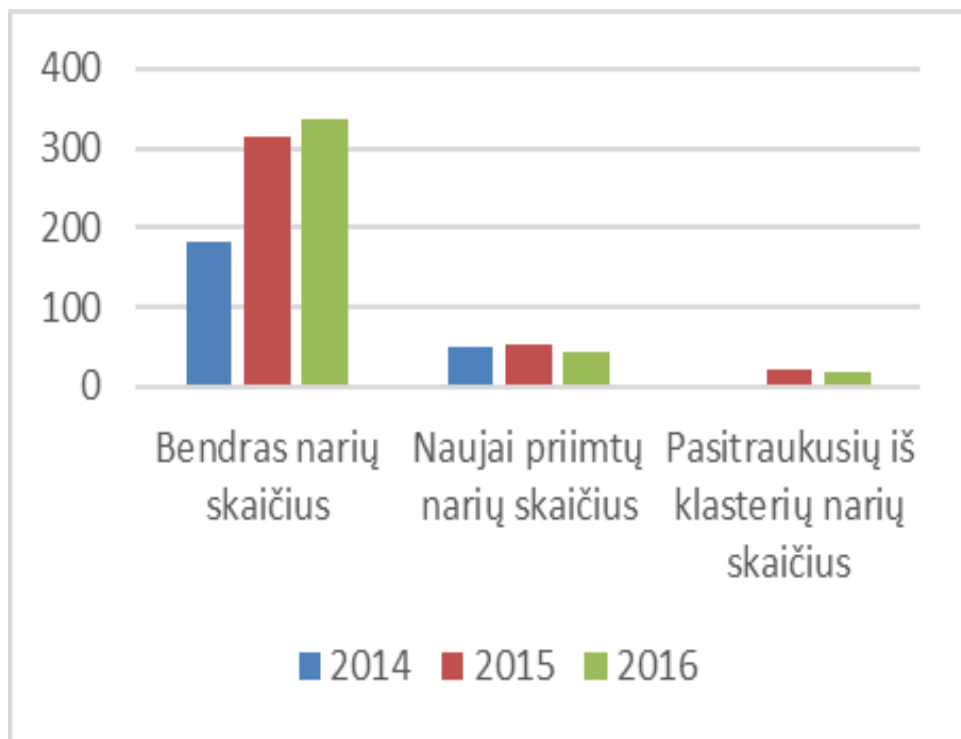
Klasterio ģkūrimo metai

Atstovaujami sektoriai

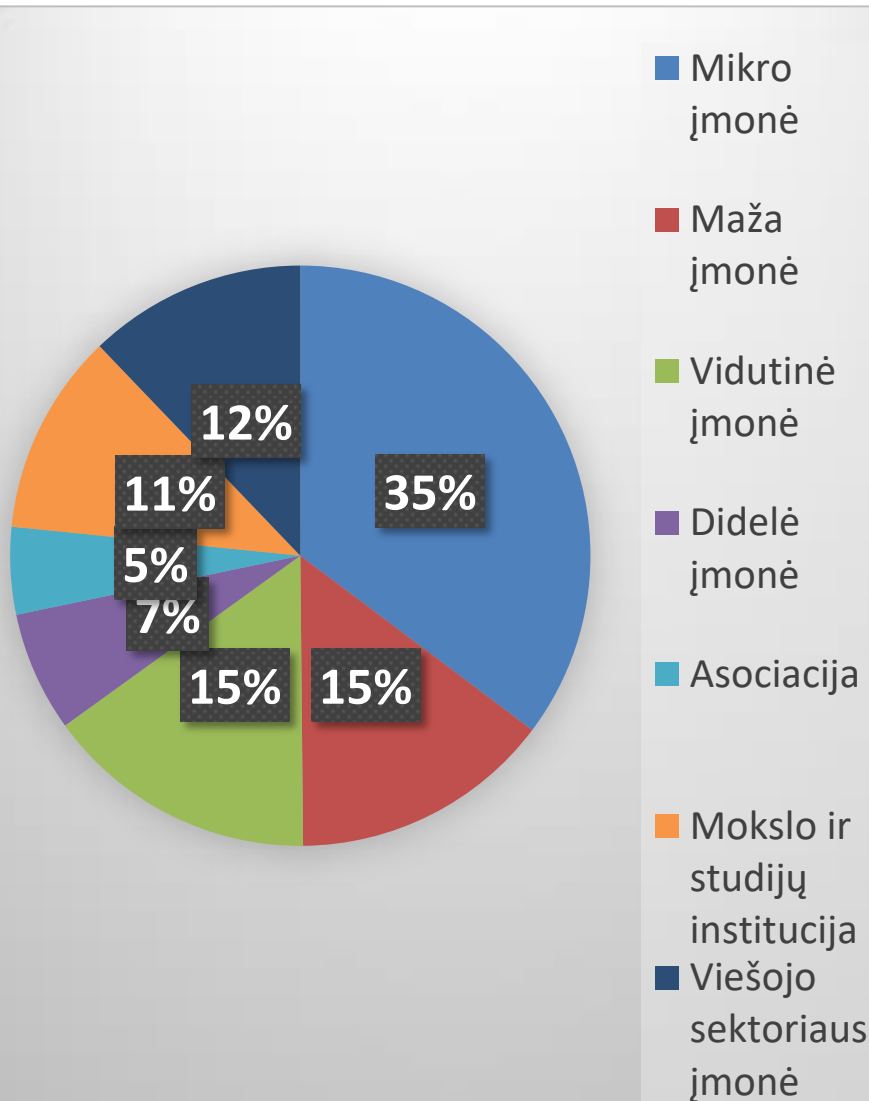
- 21 klasteris veiktas vykdo vieno sektoriaus ribose
- 11 deklaruoja tarpsektorinę veiklą.
 - 6 klasteriai deklaravo veiklą dviejuose sektoriuose,
 - 3 - trijuose sektoriuose
 - 1 net keturiuose sektoriuose
- Daugiausiai klasterių veikia Gamybos ir inžinerijos sektoriuje - 11, Informacijos ir ryšių technologijų sektoriuje veikia 9 klasteriai, Energetikos ir statybos – 7, Kūrybinių industrijų – 6, Agrokultūros ir maisto – 3, Sveikatos – 3, Turizmo – 3, Transporto – 2, Plastikų ir naujų medžiagų, Medienos apdirbimo bei Mokymų technologijų sektoriuose veikia po 1 klasterį.

Klasterių narių skaičiaus pokyčių dinamika

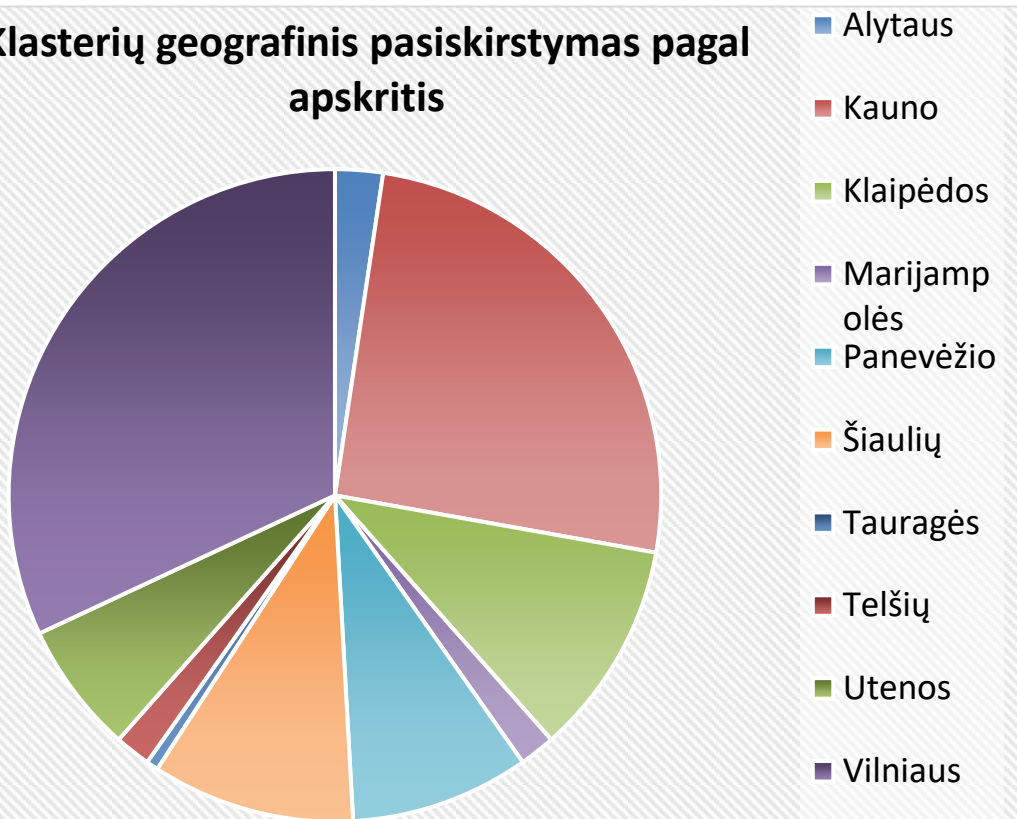
- Įmonių įsitraukimas į klasterizacijos procesus per analizuojamą laikotarpį Lietuvoje nuolatos augo, o 2016 metais situacija stabilizavosi. Identifikuota klasterio narių kaita yra labiau siejama su klasterizaciją skatinančių finansavimo priemonių - klasterių vykdytų projektų - pabaiga.

Klasterių narių dydis ir struktūra

- Aktyviausiai klasterizacijos procesuose dalyvauja mikro, mažos ir vidutinės įmonės. Mažiausiai klasterio narystėse dalyvauja asociacijos. Didelės įmonės klasterizacijos veikloje taip pat aktyviai nedalyvauja, kadangi jos dažniausiai turi išvystytas veiklas per visą savo vertės grandinę.

Klasterių geografinis pasiskirstymas pagal apskritis

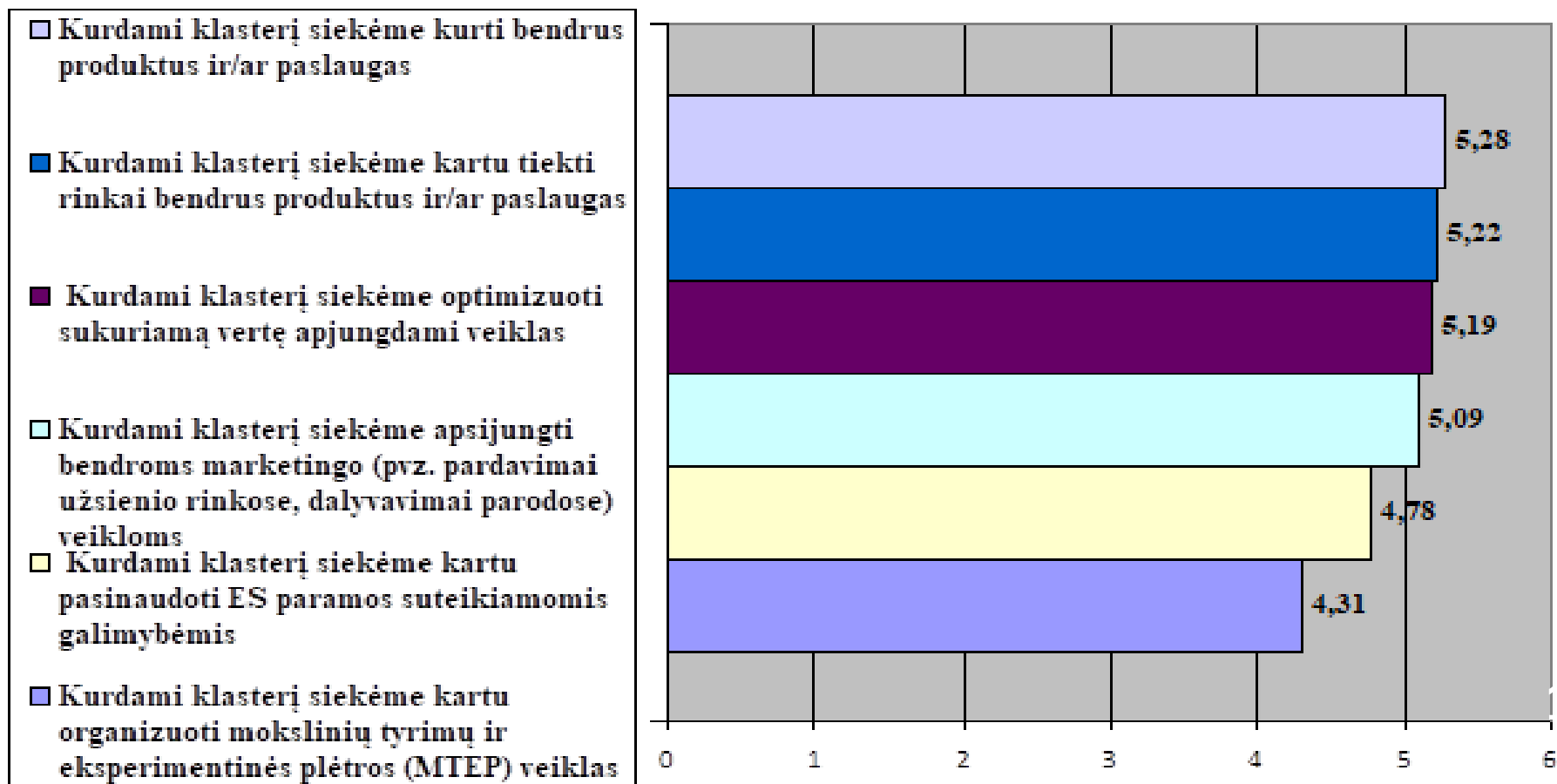
Lietuvos klasterių nariai yra išsidėstę 34 Lietuvos miestuose/rajonuose. Pastebima, kad mažesniuose miestuose/rajonuose klasterio nariais dažnai būna ne įmonės, o viešojo sektoriaus įstaigos. Aktyviausiai klasterizacijos procesai vyksta Vilniaus ir Kauno apskrityse. Vangiausiai klasterizacijos procesai vyksta Tauragės, Marijampolės ir Telšių apskrityse.

Klasterių veiklos aprėptis

- Daugiausiai dėmesio buvo skiriama bendrai finansavimo paieškai, t.y. bendrų projektų paraiškų rengimui;
- Bendrų produktų/paslaugų kūrimui; nacionalinių ir tarptautinių partnerysčių užmezgimui;
- Mažiausiai dėmesio buvo skiriama teisinės ekosistemos formavimui, sertifikavimui ir klasterių narių darbuotojų ugdymui;
- Trys klasteriai teigė, kad jau yra įregistarvę naujas bendras įmones.

Klasterių kūrimosi priežastys

- Pagrindine klasterių kūrimosi priežastimi buvo siekis kurti bendrus produktus/paslaugas ir kartu juos teikti rinkai bei optimizuoti sukuriamą vertę apjungiant veiklas.

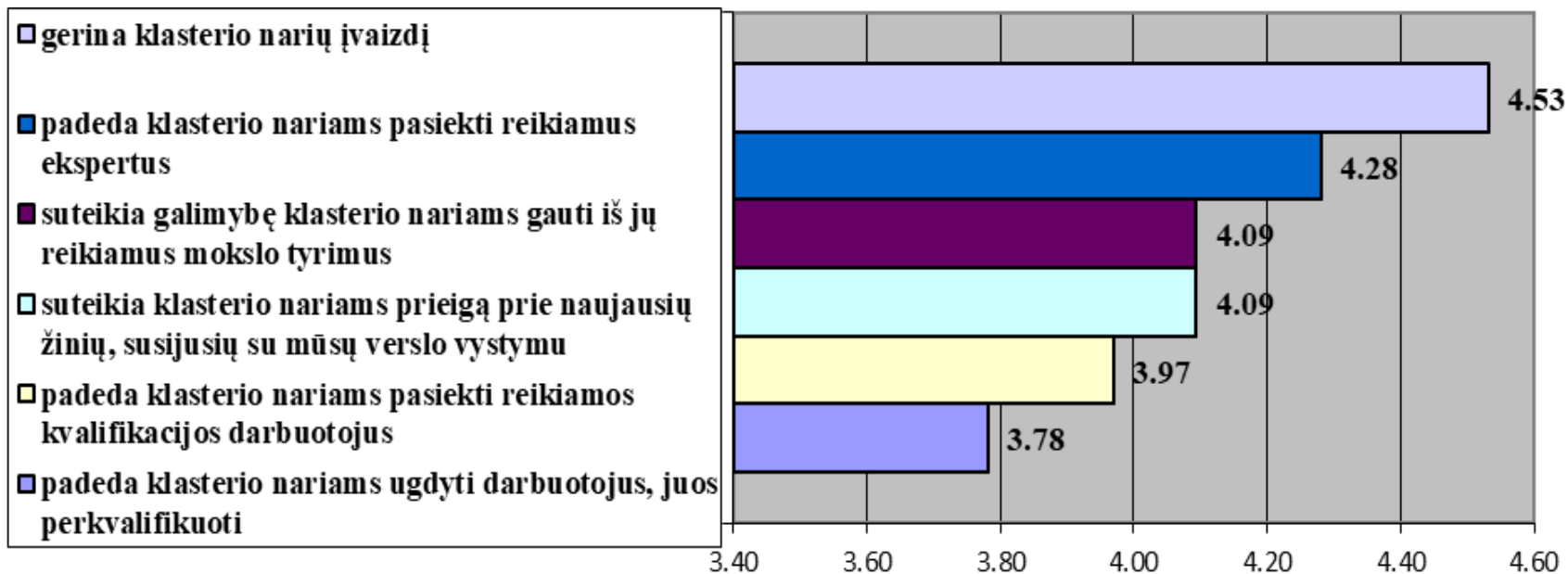

Dalyvavimo klasteryje nauda įmonėms

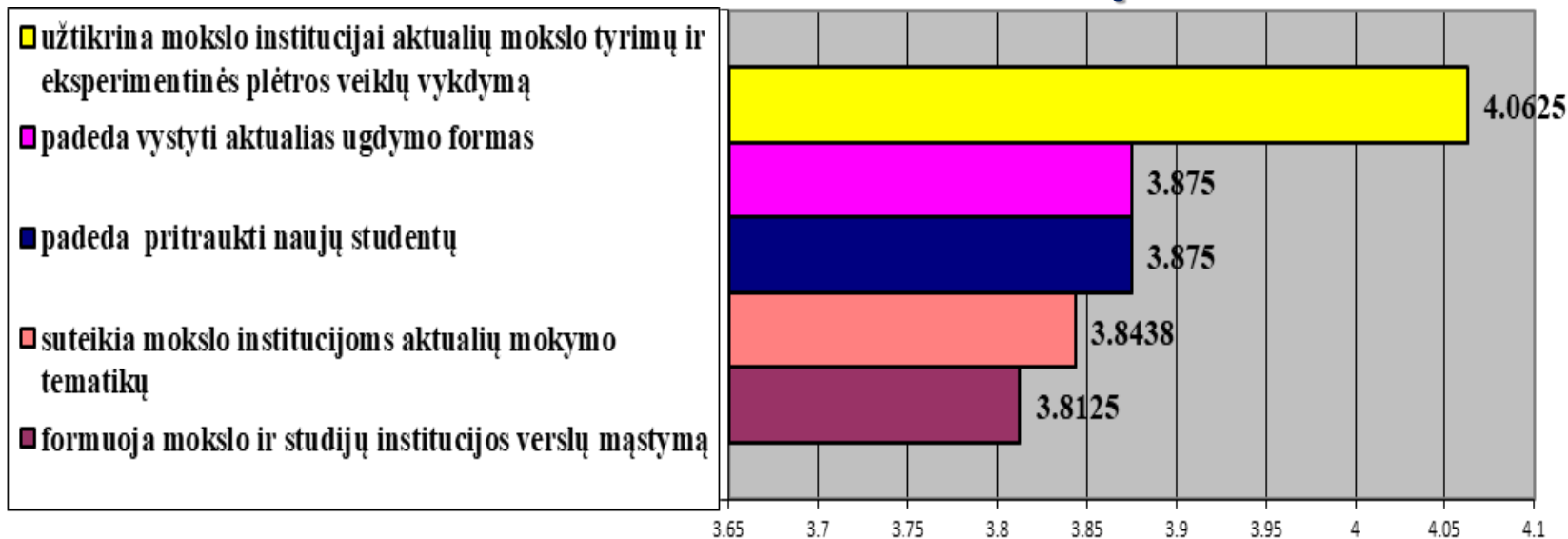
- Informacijos dalinimasis ir įvaizdžio gerinimas laikomi svarbiausia dalyvavimo klasteryje suteikiama nauda įmonėms šiuo metu.

MOKSLO IR STUDIJŲ INSTITUCIJŲ DALYVAVIMO KLASTERYJE NAUDA

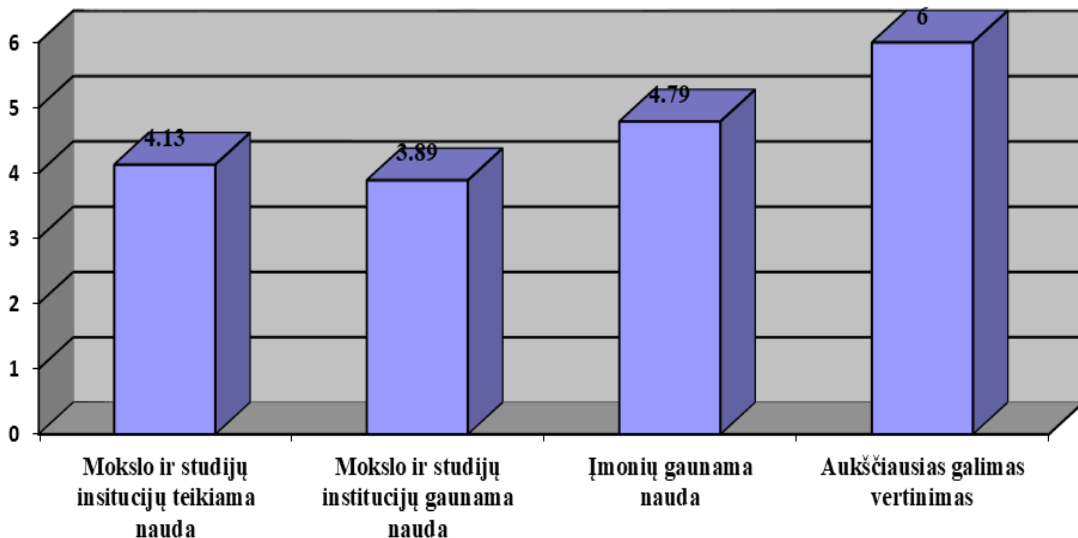

DALYVAVIMO KLASTERYJE NAUDA MOKSLO IR STUDIJŲ INSTITUCIJOMS

Gaunamų naudų palyginimas

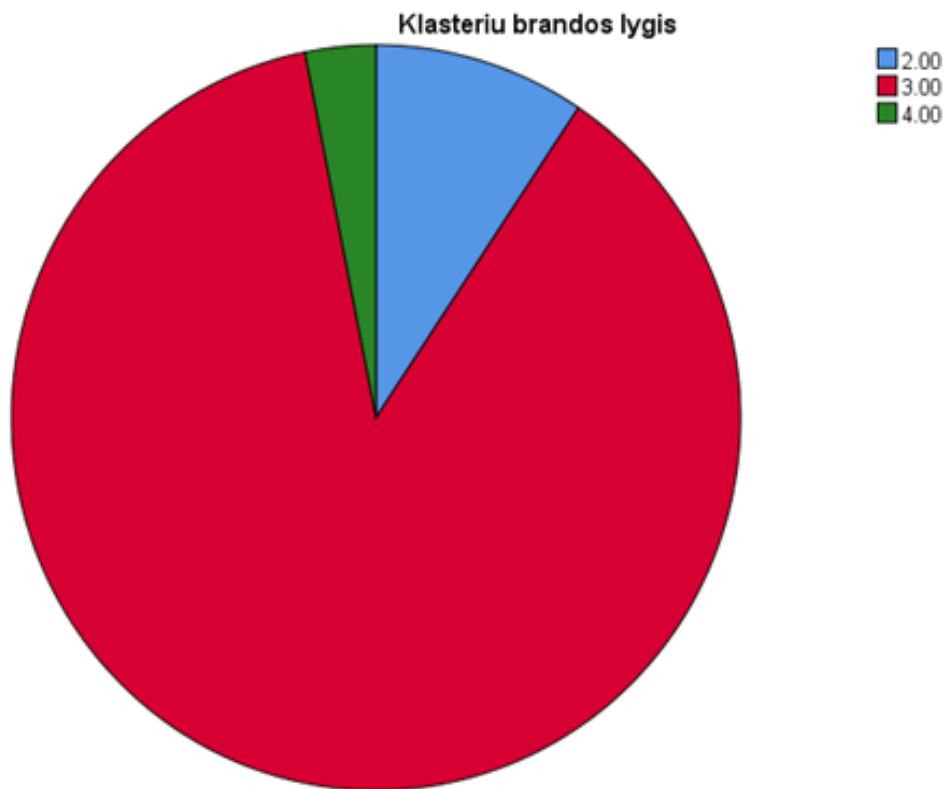
- Sėkmingam klasterių įmonių ir mokslo institucijų bendradarbiavimui trukdo tai, kad verslo aplinkoje dar nėra suprantama tikroji mokslo vertė (mokslo paslaugų kaina ir pridėtinė vertė per sukuriamą know-how),
- Aukštosios mokyklos ir tyrimų institutai dar turi įdėti daug pastangų, kad jų susikurtos mokslo komercializavimo tvarkos labiau atitiktų rinkos poreikius ir tenkintų visų trijų dalyvių – aukštosios mokyklos, mokslininko ir verslo – interesus (pvz. adekvatus intelektualinės nuosavybės teisių pasidalijimas).
- Valstybės lygmenyje, reikėtų rasti būdų, kaip paskatinti mokslo institucijų ir mokslininkų norą dalyvauti eksperimentinės plėtros veiklos (pvz. peržiūrėti aukštojo mokslo institucijų finansavimo, mokslininko vertinimo taisykles).
- Rengiant klasterizacijos procesus finansuojančias priemones suformuoti sąlygas tenkinančias ir verslo ir mokslo interesus.

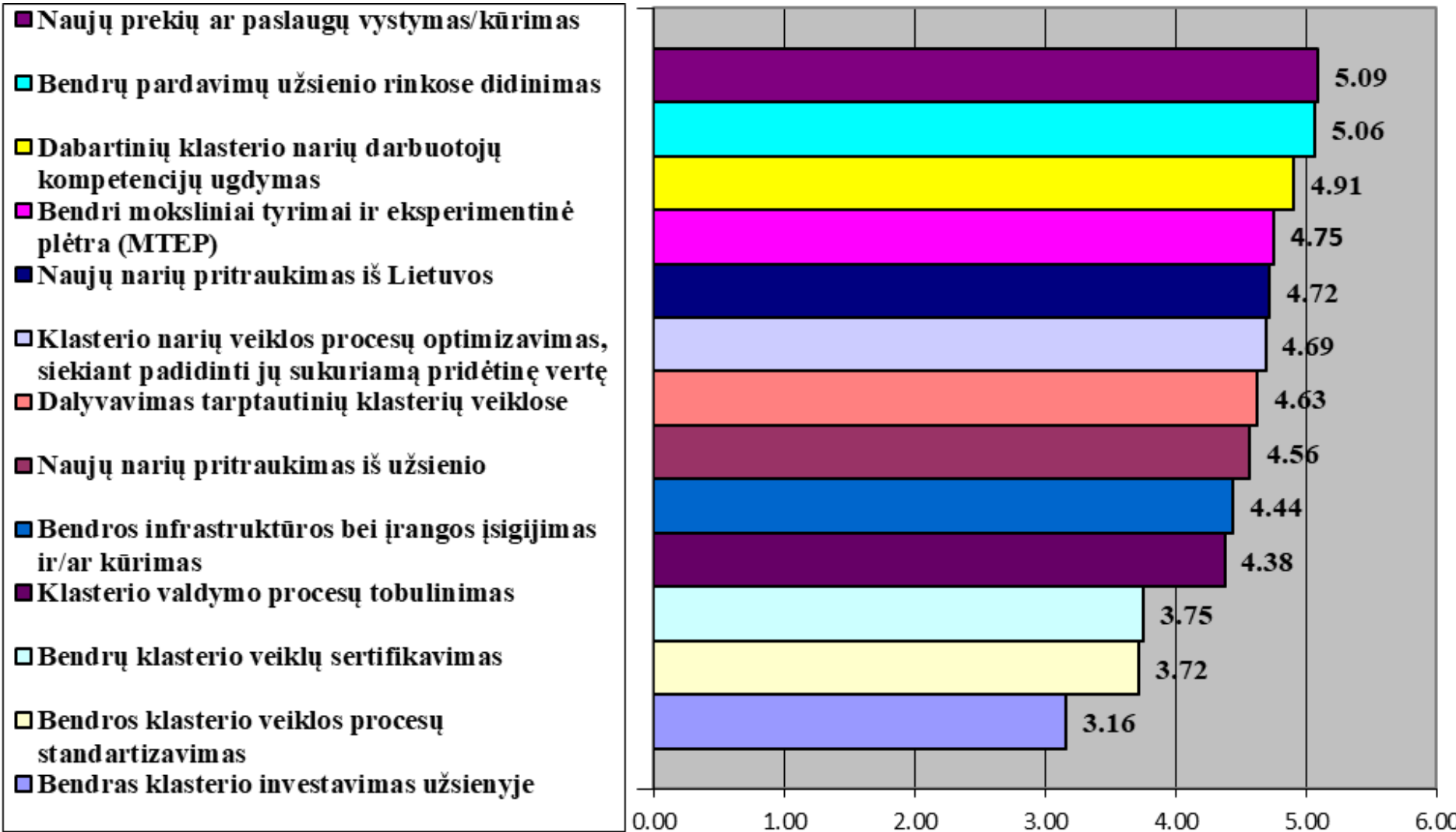
Lietuvos klasterių branda

Naudojami brandos etapai: Identifikavimo, **Iniciatyvos (3)**, **Inovatyvaus vystymosi (28)**, **Brandos (1)** ir Transformacijos

- 88 proc. klasterių yra trečiame – inovatyvaus vystymosi etape, 9 proc. – iniciatyvos etape ir 3 proc. - brandos etape.

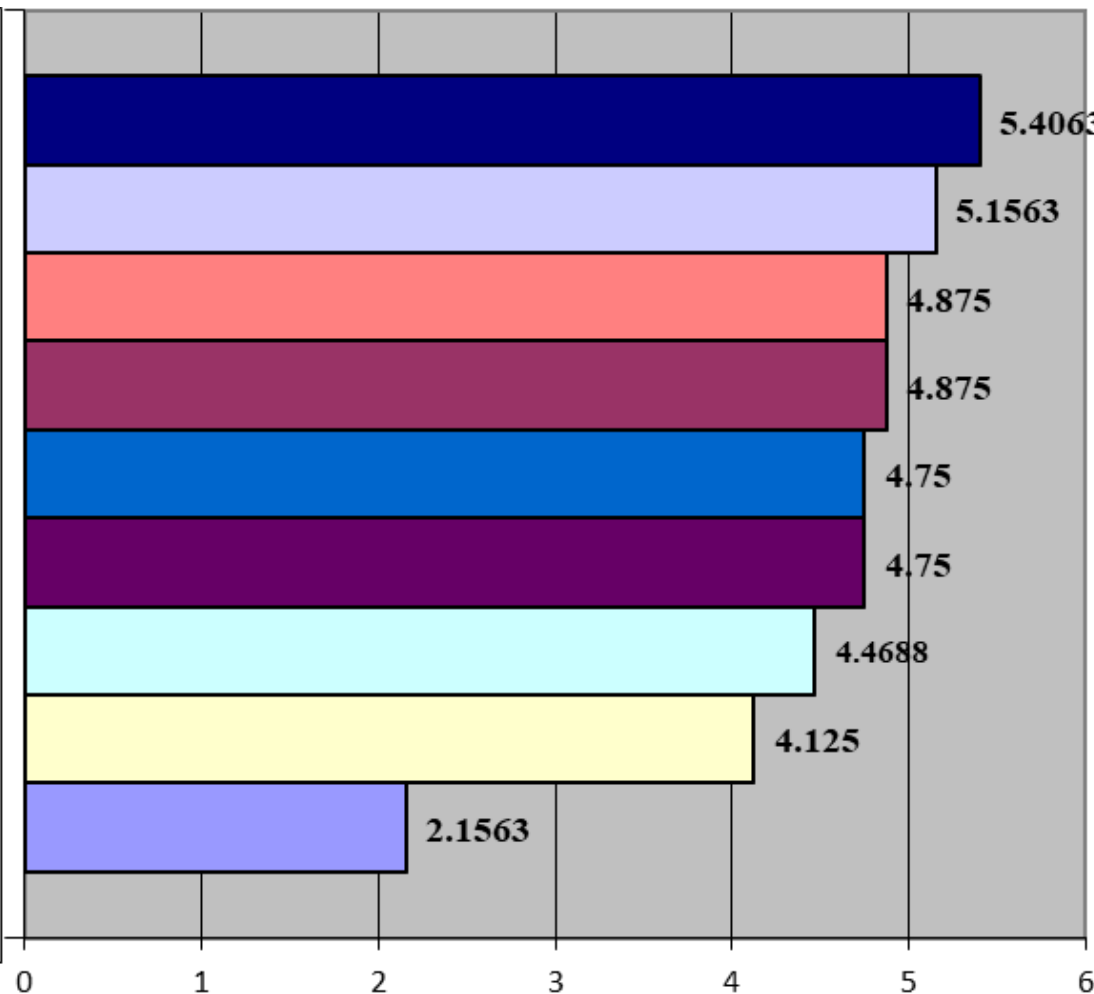

Planuojamos klasterių plėtros kryptys

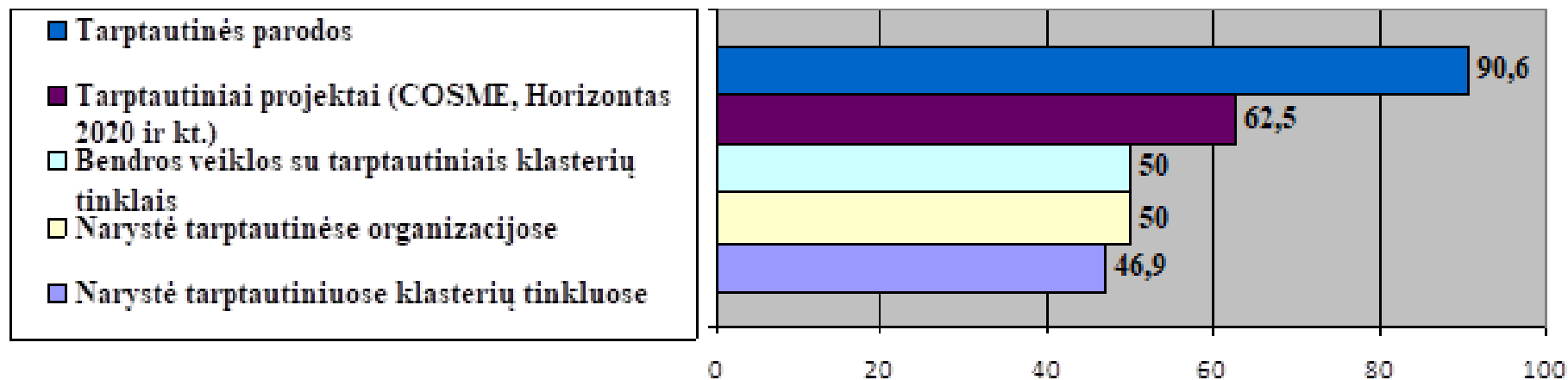

Klasterių plėtrą skatinantys veiksniai

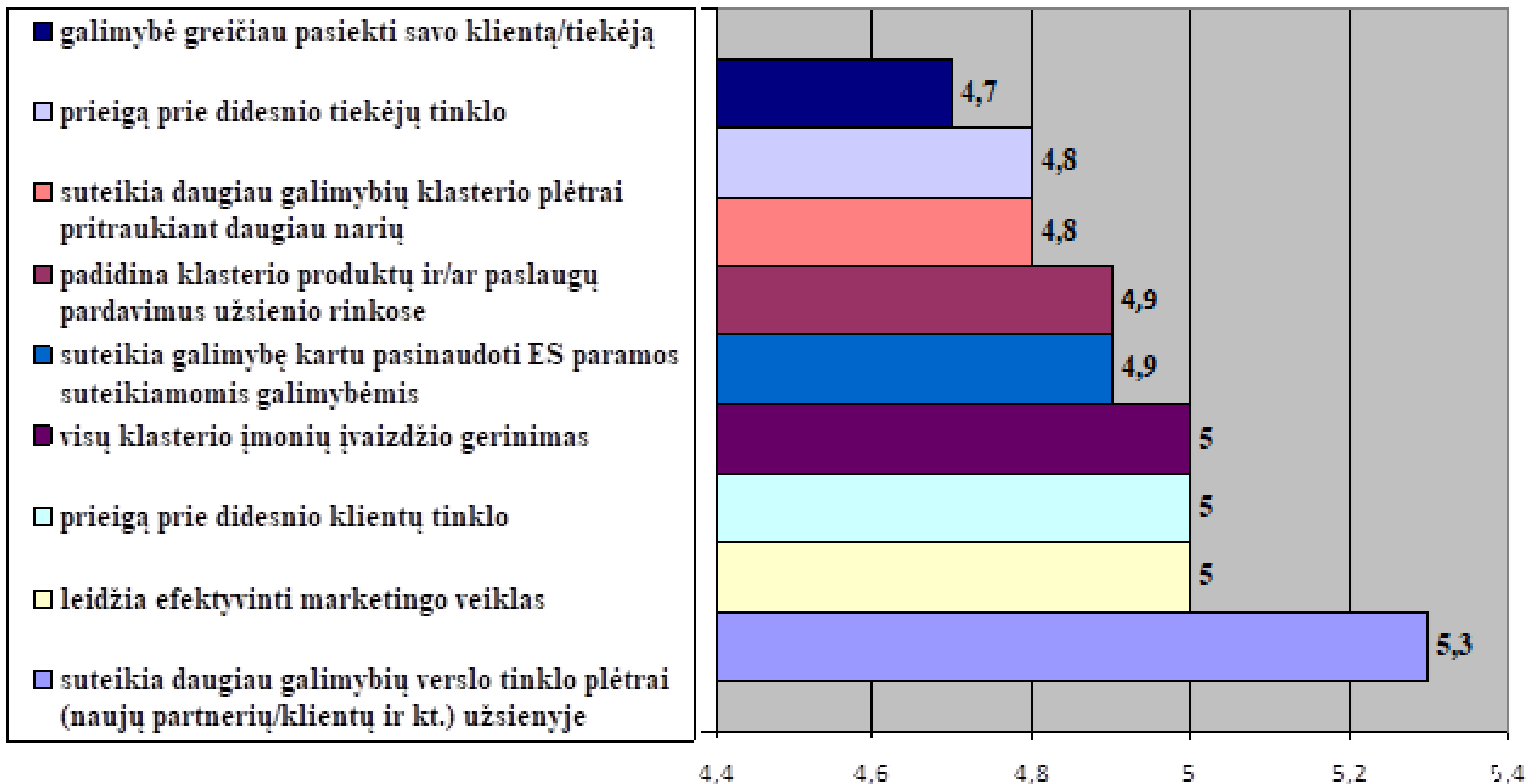
- Didesnis finansinių išteklių kiekis
- Aktyvesnis narių įsitraukimas į bendrų veiklų vystymą
- Didesnė bendradarbiavimo tarp klasterio narių patirtis vykdant veiklą
- Gerai organizuota komunikacija klasterio viduje
- Daugiau žinių apie klasterių plėtros galimybes
- Daugiau žinių apie klasterių plėtrą ir teikiamą naudą
- Tinkamas klasterių veiklos reglamentavimas nacionaliniu mastu
- Tinkamas klasterių veiklos reglamentavimas klasterio viduje
- Mažesnis klasterio narių skaičius

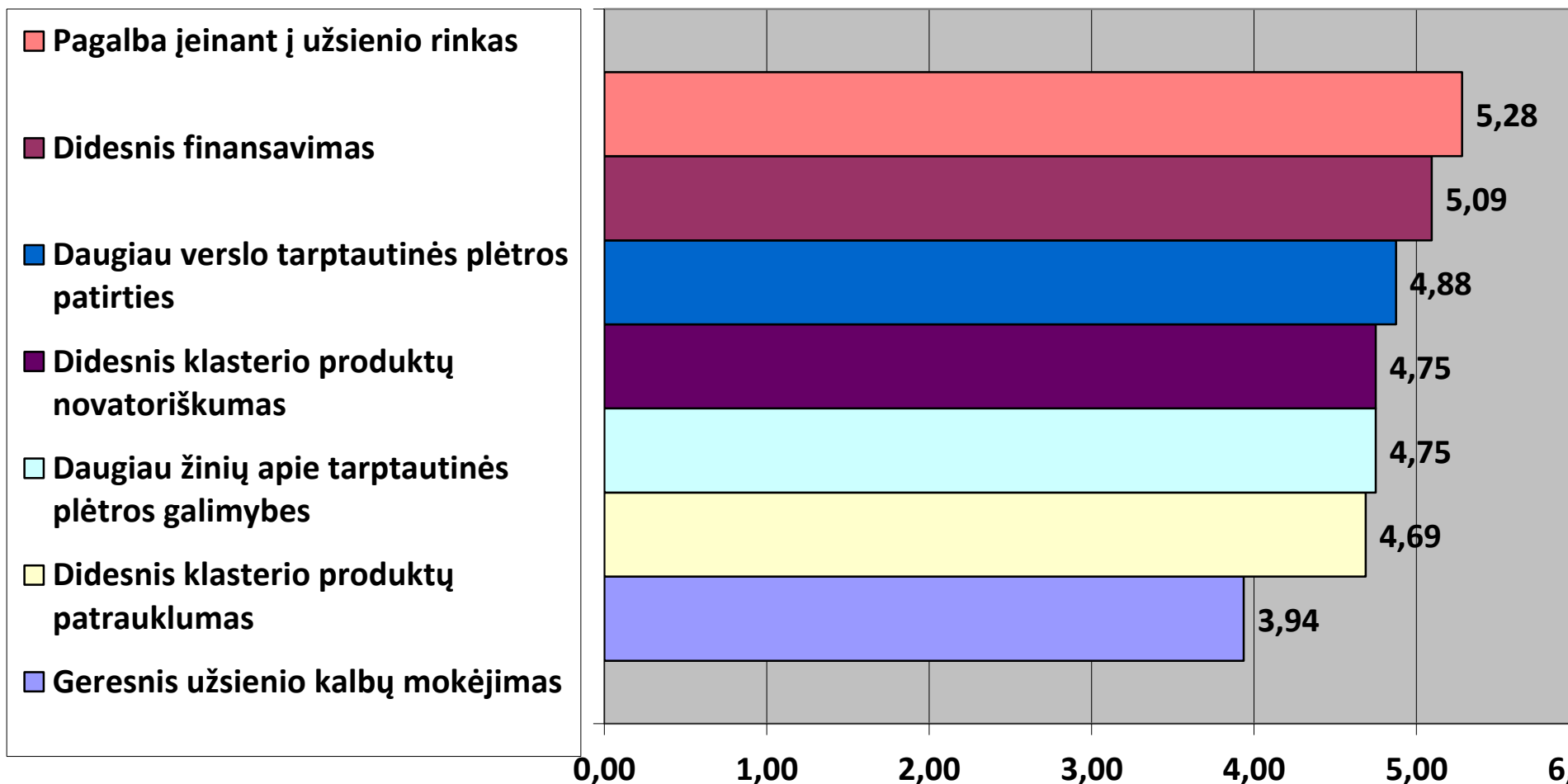
Klasterio atstovavimas tarptautinėse iniciatyvose

Dalyvavimo tarptautinėse iniciatyvose nauda

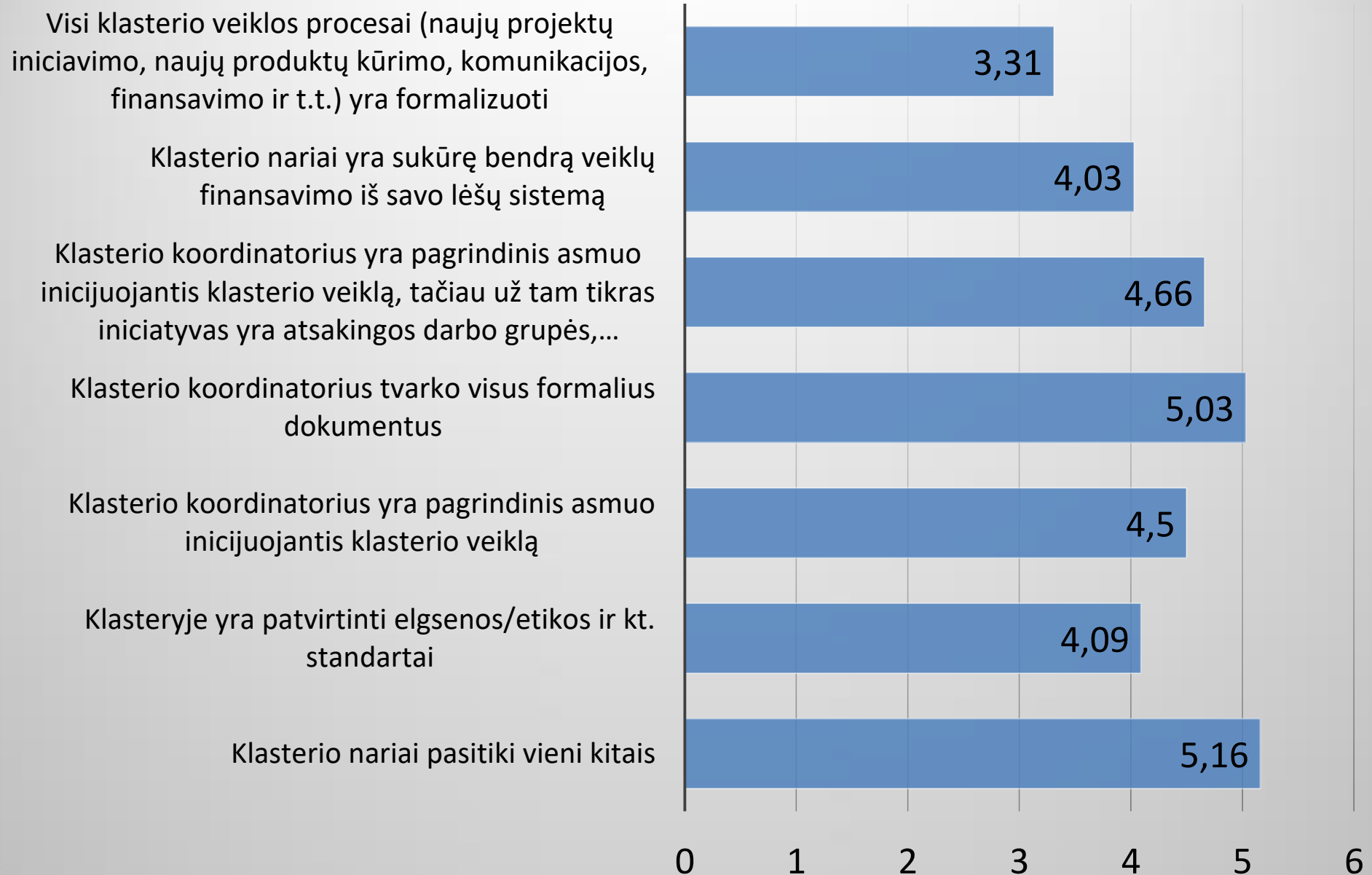
Veiksniai, skatinantys bendradarbiavimą su užsienio klasteriais

Klasterio valdymo komandos dydžiai 2016 metais

Darbuotojų skaičius	Klasterių skaičius	Procentas
0	8	25
1	17	53.1
2	5	15.6
3	1	3.1
7	1	3.1
Iš viso	32	100.0

Klasterių valdymas

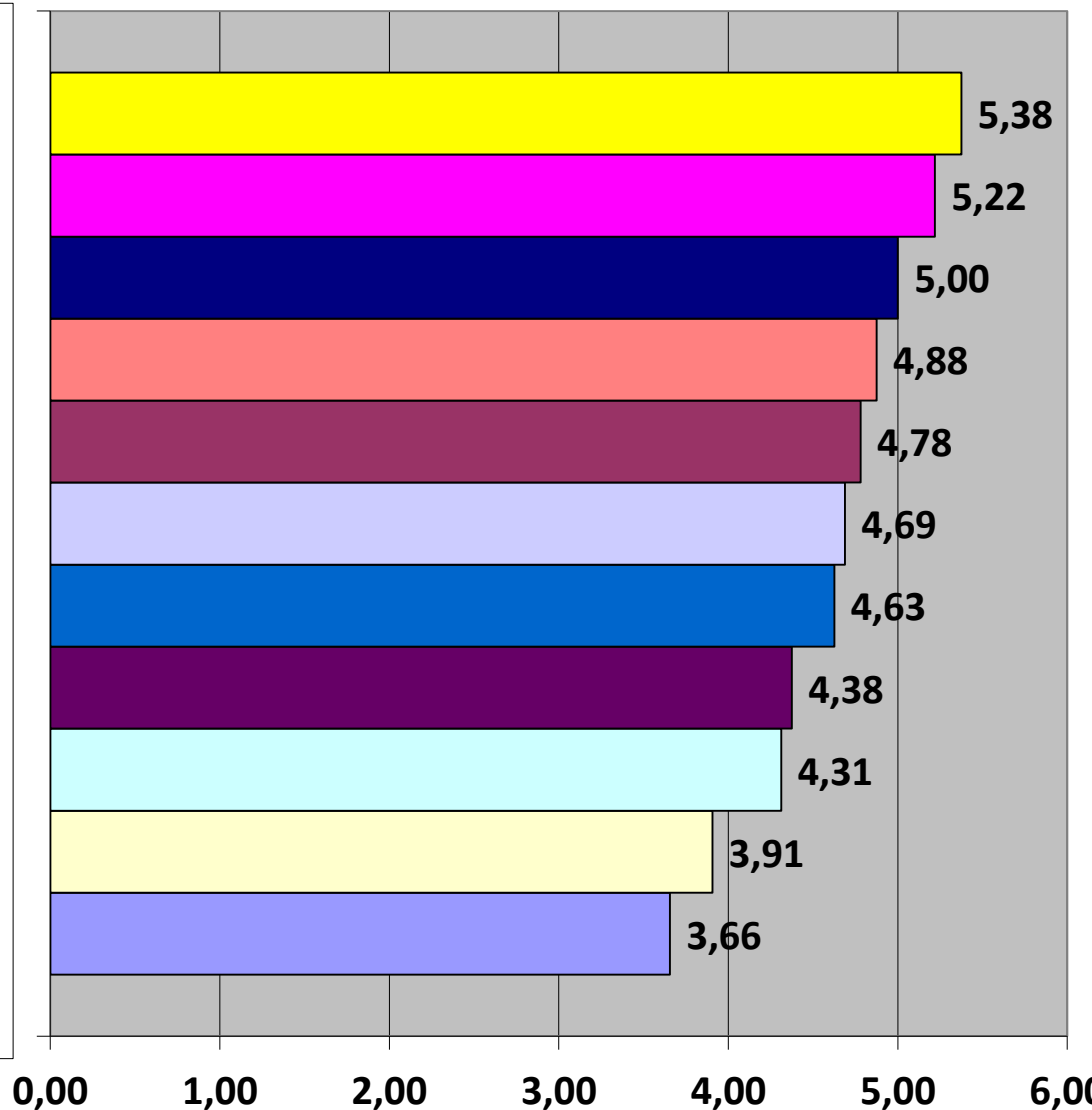

Klasterių valdymo tobulinimo galimybės

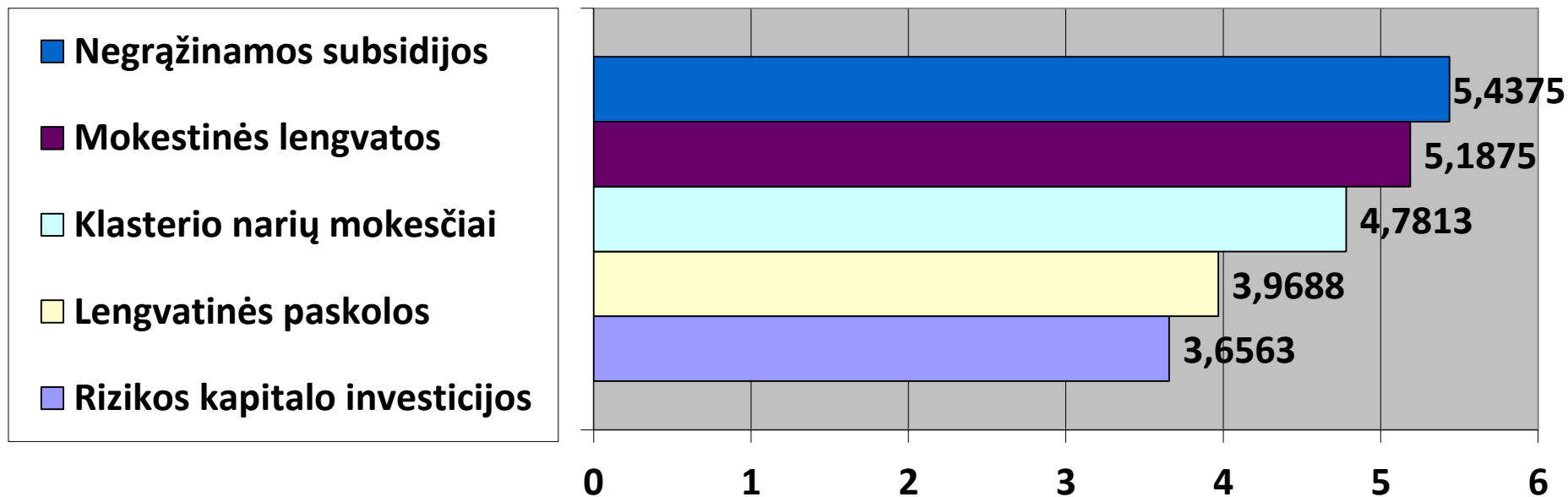
- 2016 metais net ketvirtadalis klasterių išgyveno klasterio valdymo komandos trūkumą, o 53 proc. klasterių gebėjo išlaikyti tik po vieną žmogų klasterio valdymui;
- Klasterių koordinatoriams, kurie yra įdarbinę po vieną ar du asmenis klasterio veiklos vystymui, yra svarbu apsibrėžti pagrindinius partnerystės ir veiklos organizavimo, bei klasterio bendros veiklos finansavimo iš klasterio narių išteklių principus;
- Bet kurio klasterio sėkmingai strateginei plėtrai yra svarbu apsibrėžti bendros veiklos finansavimas iš klasterio narių išteklių principus.
- Novatoriškų veiklų vystymui yra svarbi aiški klasterio strateginė šios veiklos siekiamybė, ir apsibrėžti novatoriškų veiklų vystymo procesai.
- Vystant novatoriškas veiklas klasteryje būtina apsibrėžti pagrindinius partnerystės principus ir užtikrinti, kad sukurtais rezultatais galės naudotis visi klasterio nariai.
- Klasterio koordinatorius, taip pat, turėtų užtikrinti žinių, reikalingų novatoriškų veiklų vystymui, sklaidą ir naudojimą klasteryje.

Veiklos, kurioms klasteriai teiktų didžiausią dėmesį atsiradus papildomam finansavimui

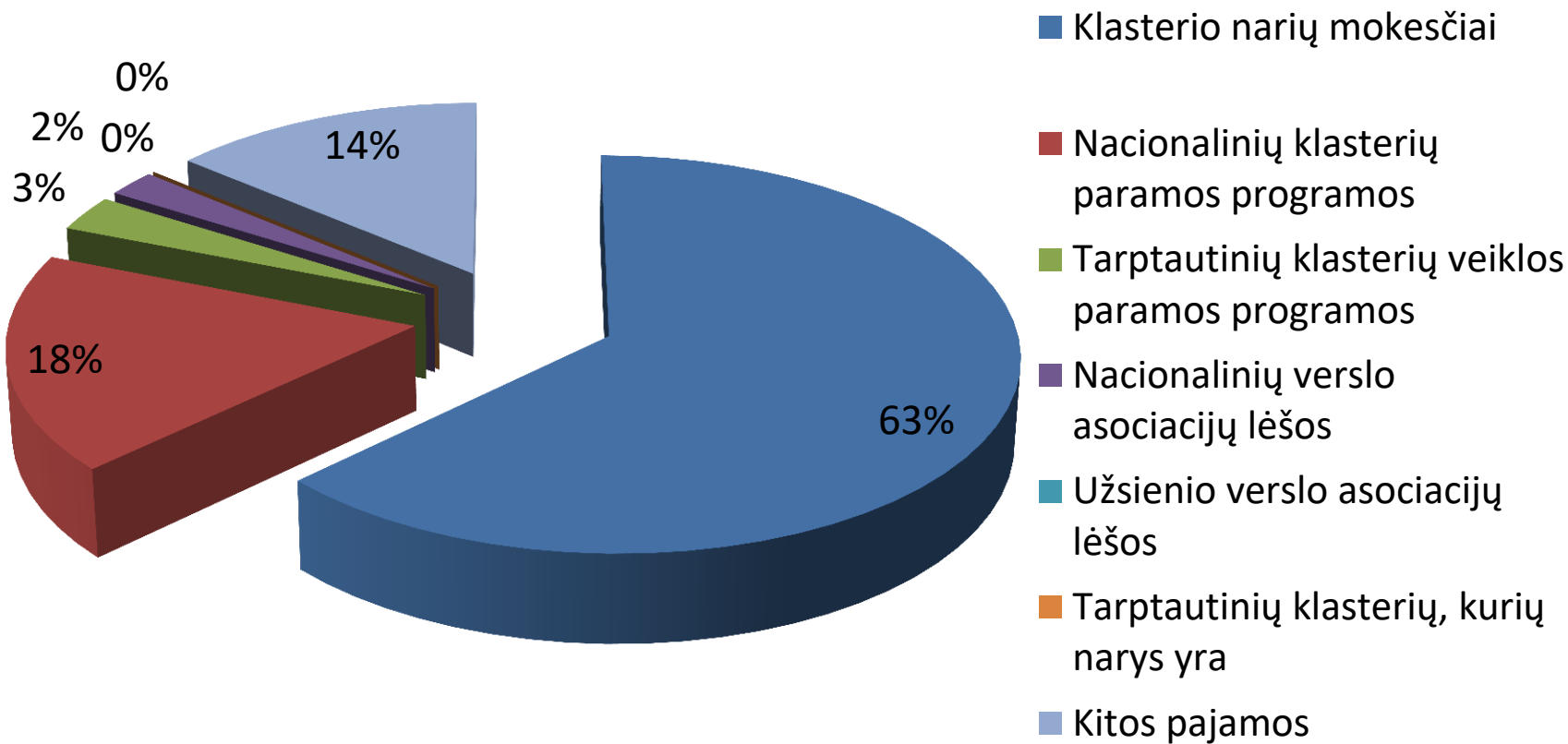
- Naujų rinkų klasterio bendroms prekėms ar paslaugoms paieška
- Bendrų naujų prekių ar paslaugų vystymas/kūrimas
- Klasterio tarptautiškumo plėtra
- Bendros infrastruktūros bei įrangos įsigijimas
- Dabartinių narių kompetencijų ugdymas
- Bendri moksliniai tyrimai ir eksperimentinė plėtra
- Klasterio narių vertės grandinės optimizavimas
- Naujo klasterio verslo modelio kūrimas/diegimas
- Naujų narių paieška
- Klasterio prekių/paslaugų intelektinės nuosavybės apsaugai
- Klasterio veiklos skaitmenizavimui

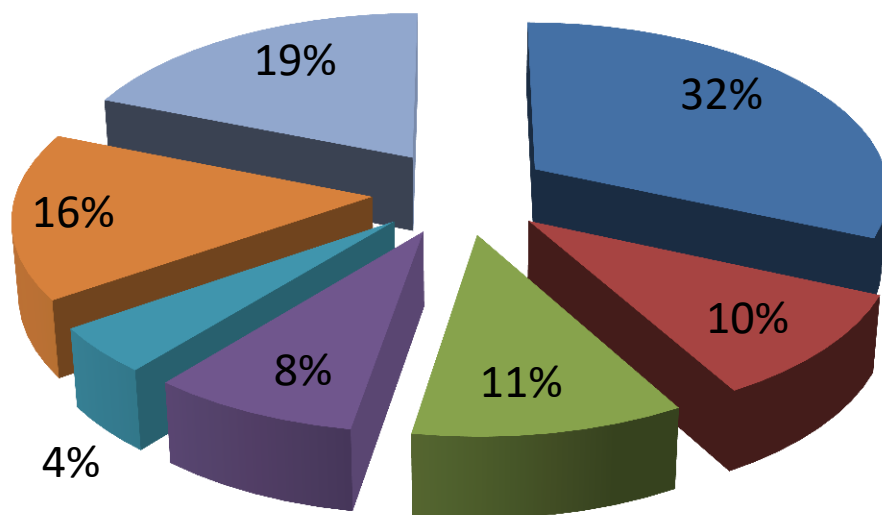
Klasteriams priimtinausi finansavimo būdai

Klasterių finansavimo šaltiniai

Klasterių biudžeto paskirstymas

- Bendry naujų prekių ar paslaugų vystymas/kūrimas
- Bendri moksliniai tyrimai ir eksperimentinė plėtra (MTEP)
- Bendros infrastruktūros bei įrangos įsigijimas
- Dabartinių narių kompetencijų ugdymas
- Naujų narių paieška
- Klasterio tarptautiškumo plėtra
- Administravimo ir einamosios išlaidos

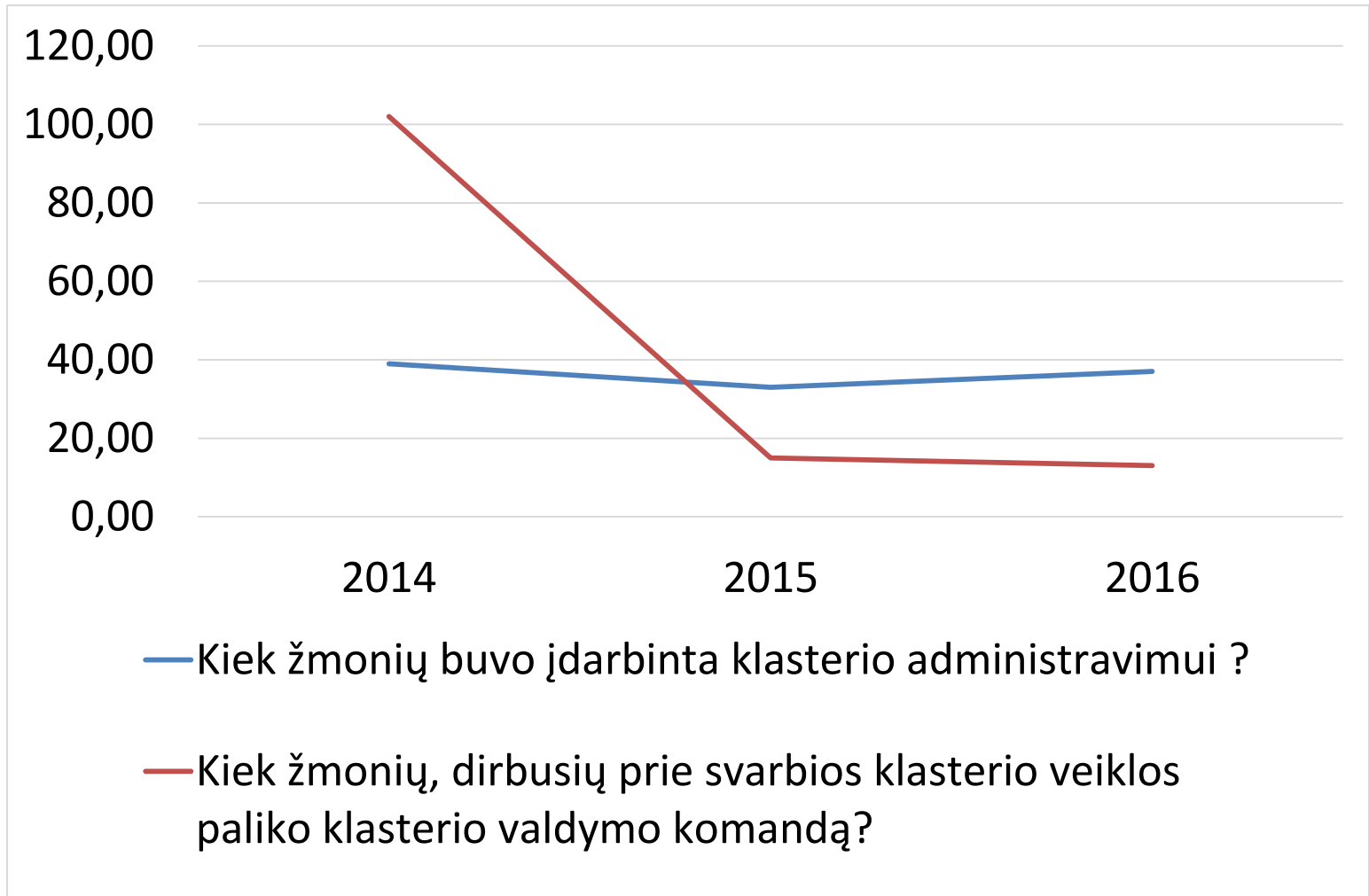
Klasterių finansavimas

- Klasterių turimos lėšos nukreipiamos į tas pačias veiklas, į kurias nukreiptų ir papildomai gautą finansavimą.
- Norėdami užsitikrinti tinkamą klasterio finansavimą, klasterių koordinatoriai turėtų susikoncentruoti ties **projektinių lėšų pritraukimu** ir sukurti **klasterio finansavimo iš klasterio narių lėšų sistemą**.
- Valstybės lygmenyje, turėtų būti atkreiptas dėmesys į tai, kad dėl finansinių išteklių stokos pastaraisiais metais **didelė klasterių dalis neturėjo koordinatoriaus ar turėjo tik po vieną klasterį koordinuojantį/administruojantį asmenį**.
- Siekiant užtikrinti klasterizacijos procesų tvarumą Lietuvoje, rekomenduojama **sukurti klasterių administratorių finansavimo sistemą**, atitinkančią Europos Sąjungos rekomendacijas pateiktas dokumentuose „**General Block Exemption Regulation (GBER) (2016)**“, kuriose teigiama, kad klasterių personalo ir administravimo išlaidos gali būti dotuojamos (10 metų periodu) ir dokumentu „**New Rules for State Aid for Research, Development and Innovation (2015)**“, kuriame rekomenduojama dotuoti nuo 50% iki 65% klasterių administravimo išlaidų.

Klasterio koordinatoriaus kompetencijos

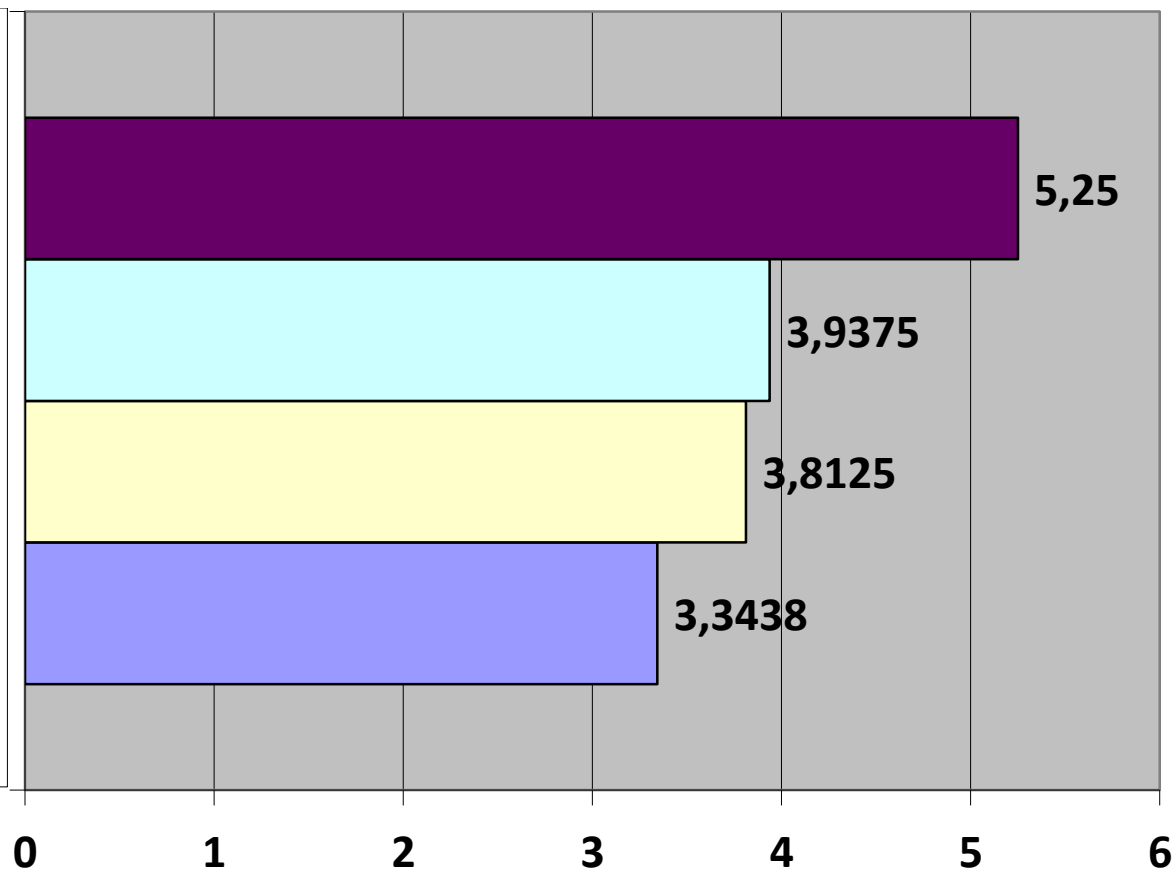
- **Asmeninės charakteristikos**
- **Rinkodaros kompetencijos**
- **Projektų iniciavimo ir valdymo kompetencijos**
- **Koordinavimo kompetencijos**
- **Tarptautiškumo kompetencijos**
- **Vadybos kompetencijos**
- **Strateginio valdymo kompetencijos**
- **Komunikacijos kompetencijos**
- **Klasterio integravimo kompetencijos**
- **Derybų įgūdžiai**
- **Lyderystės kompetencijos**
- **Tikslinės žinios**

Personalo kaita klasterių valdymo komandose 2014 – 2016

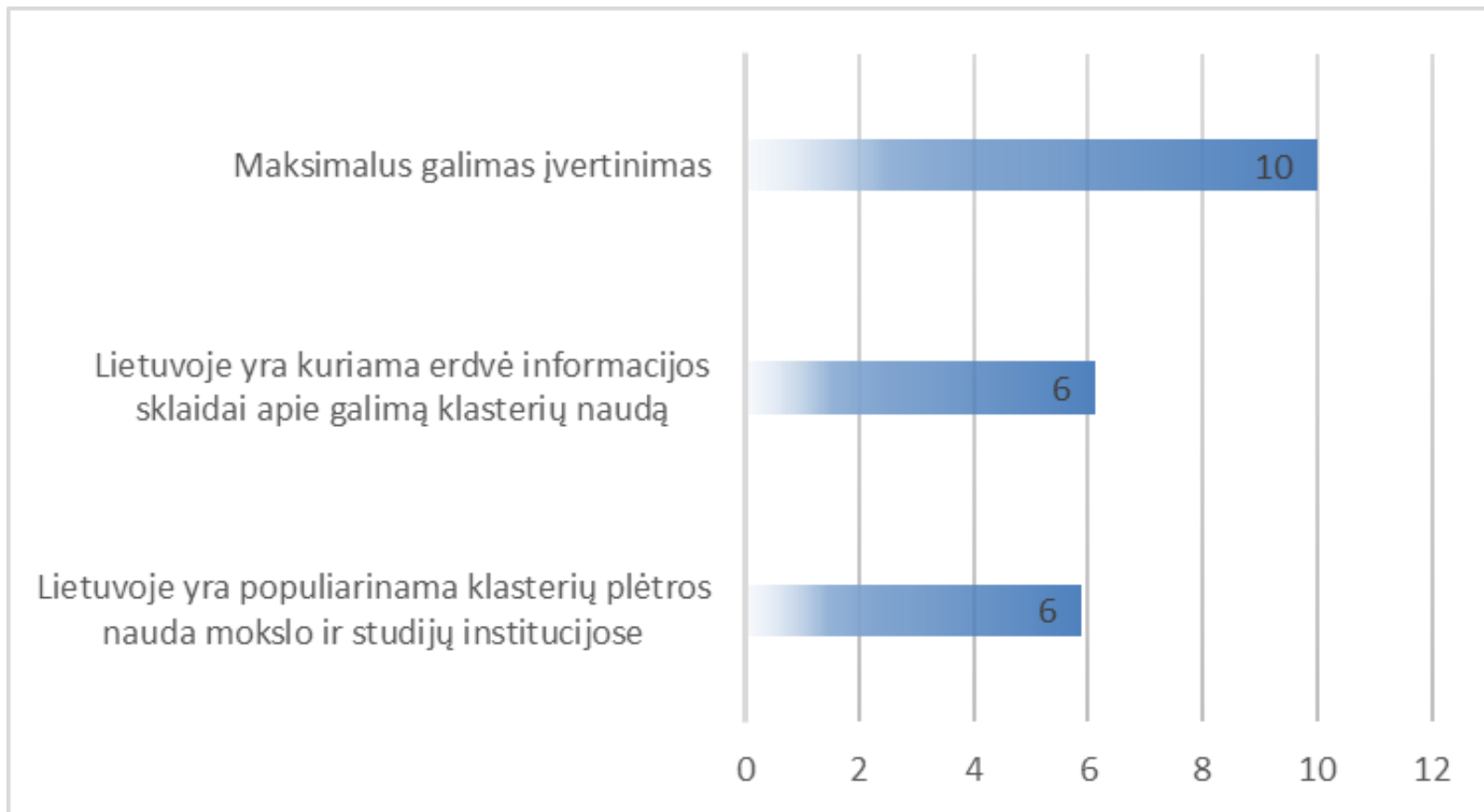

Atsakomybė už klasterio viešinimą

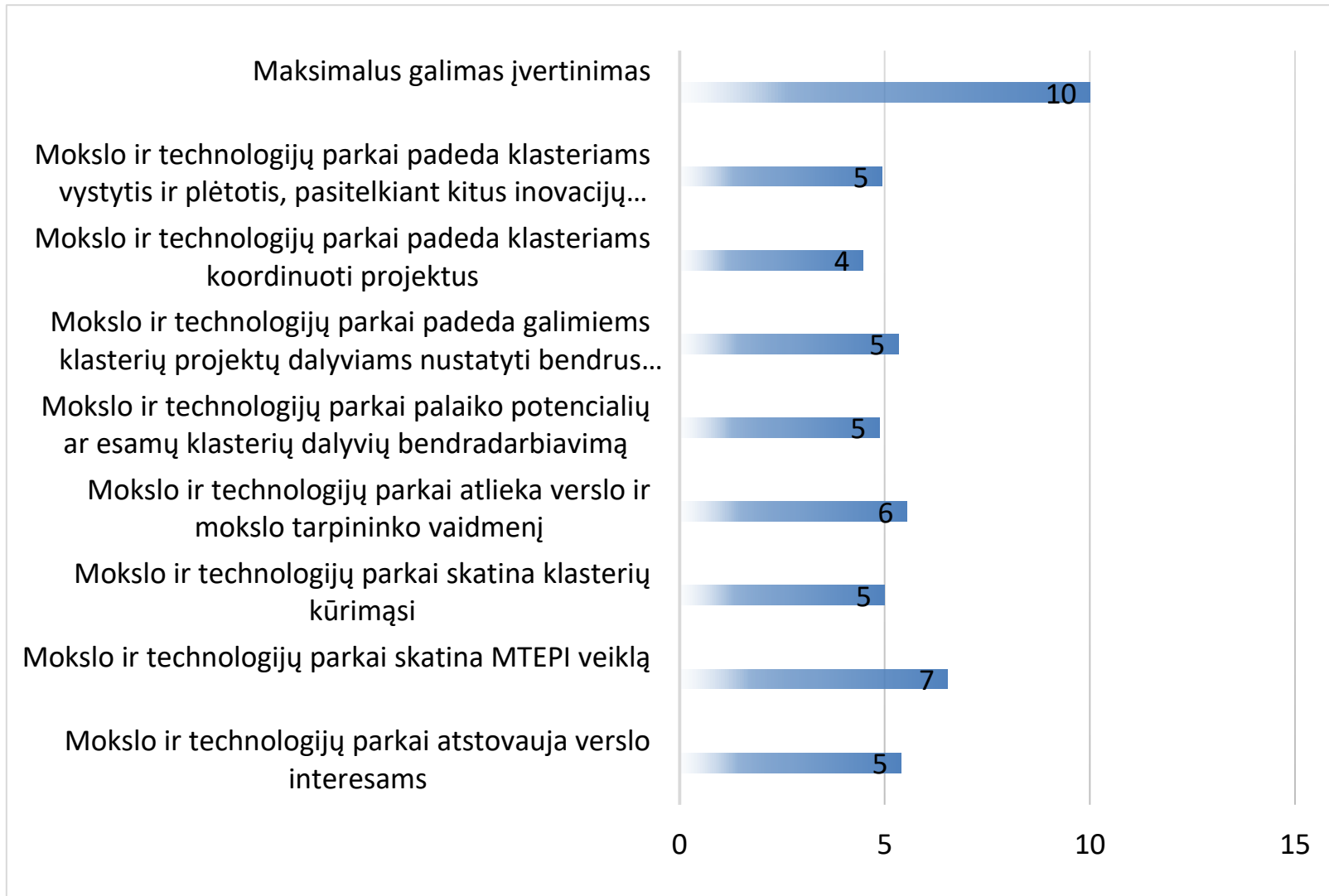
- Už informacijos viešinimą yra atsakingas klasterio koordinadorius
- Už informacijos viešinimą yra atsakingas kiekvienas klasterio narys atskirai
- Už informacijos viešinimą yra atsakingi paskirti klasterio nariai
- Informacijos viešinimui perkamos viešinimo paslaugos

Klasterizacijos procesų Lietuvoje populiarinimo ir viešinimo ekspertinis vertinimas

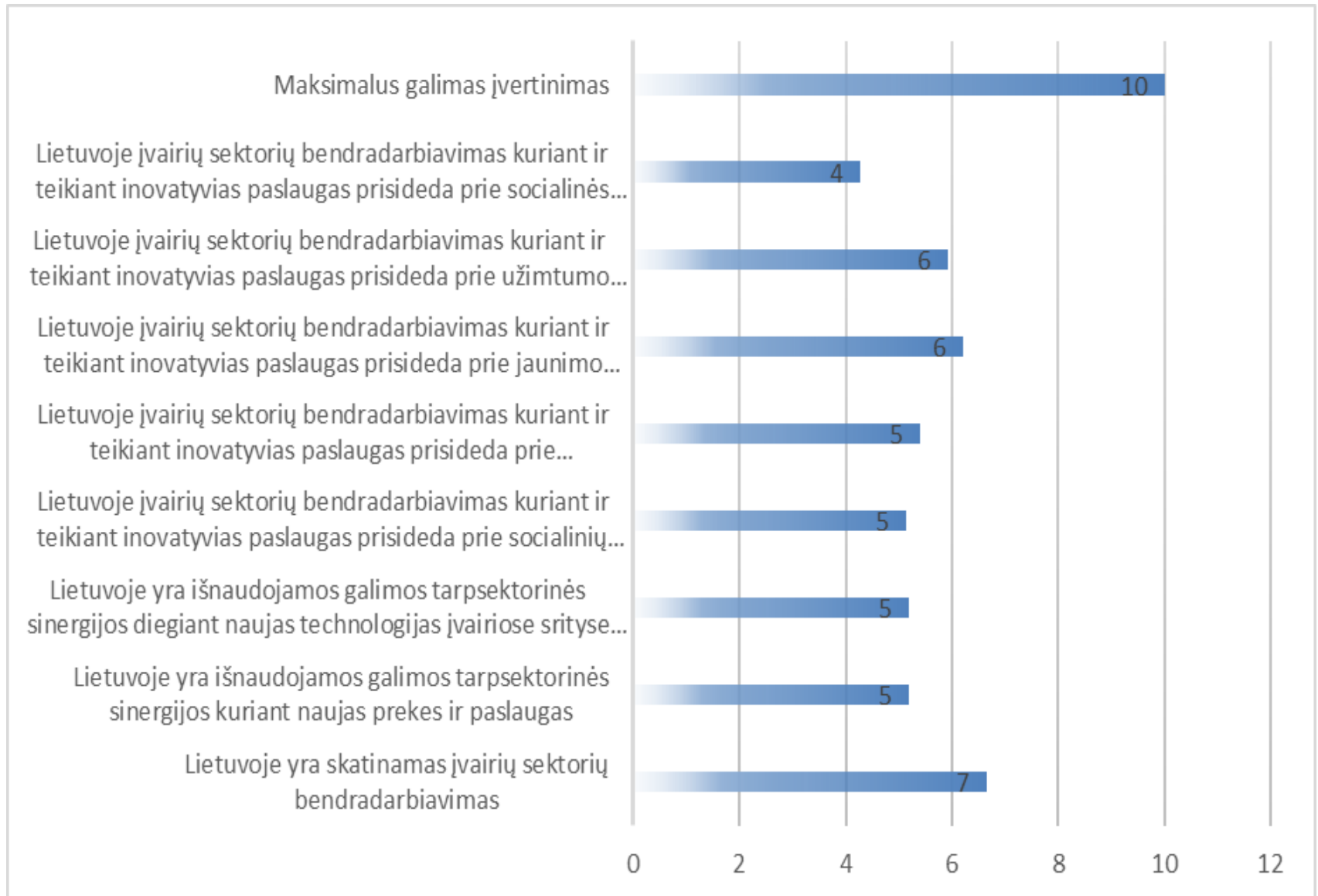
Mokslo ir technologijų parkų dalyvavimo klasterizacijos procese ekspertinis vertinimas

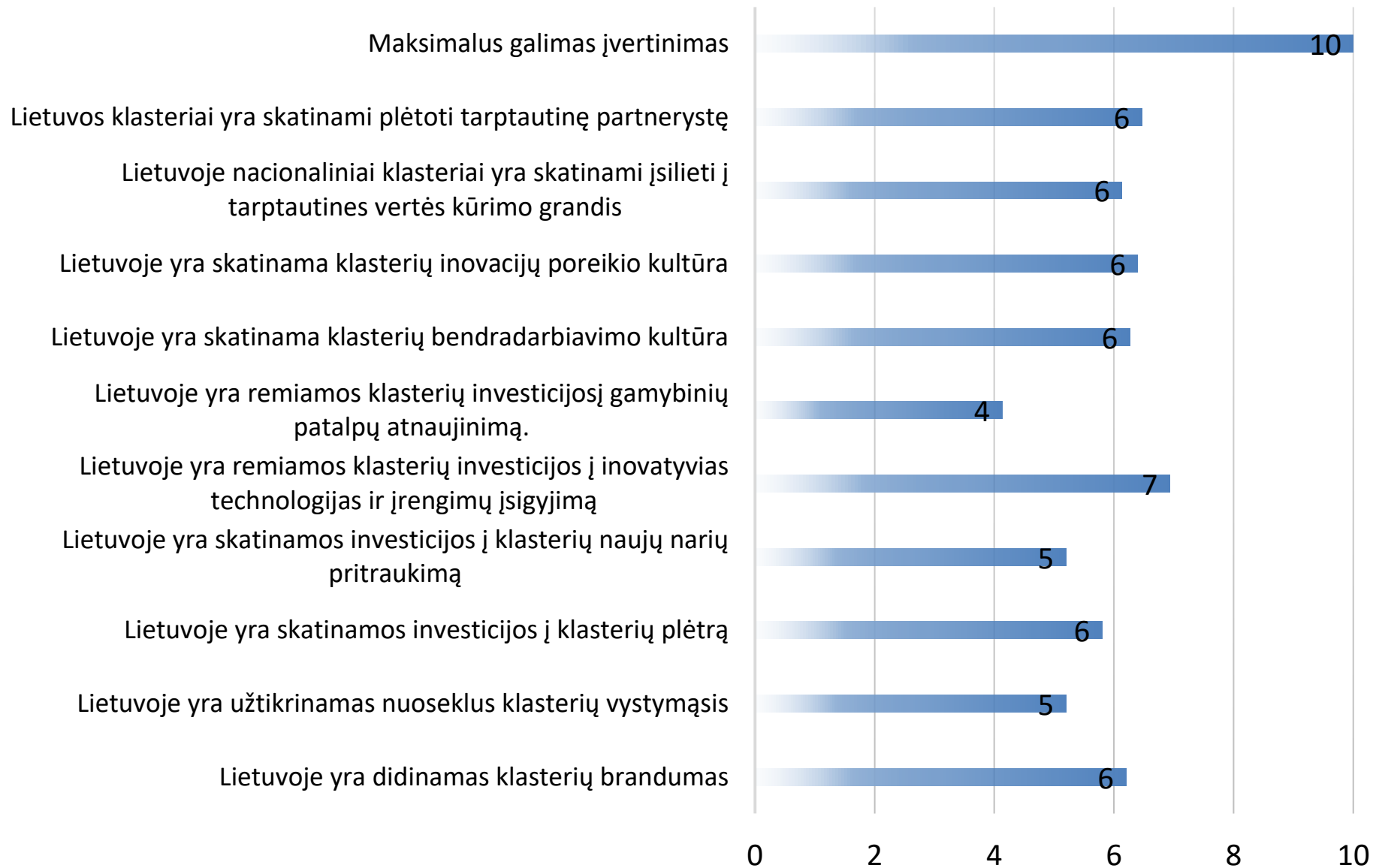
Klasterių dalyvavimas tarptautinėse projektinėse iniciatyvose.

- Klasterių dalyvavimas tarptautinėse bendradarbiavimo programose yra žemas.
 - mažas Lietuvos klasterių žinomumas,
 - nedideli pajėgumai, kai klasteris bei jo nariai tarptautinėms veikloms negali skirti daug savo darbo laiko,
 - tarptautinio bendradarbiavimo užmezgimo bei vystymo kompetencijų stoka.
- Kita vertus, siekiant įsitraukti į tarptautinių projektų iniciatyvas, tačiau yra stokojama paraiškų tarptautiniams projektams rengimo kompetencijų ir aukšto lygio mokslo turinio, kuris domintų užsienio partnerius.

Tarpsektorinio bendradarbiavimo galimybių ir poveikio vertinimas

Klasterių plėtros ir integracijos į tarptautinius vertės kūrimo tinklus skatinimo vertinimas

Europos Komisijos rekomendacijos dėl paramos priemonių formavimo klasteriams

- Nuo kitų ekonomikos plėtros programų klasterių politikos priemonės labai aiškiai skiriasi savo tikslu – klasterių politikos priemonių tikslas sutelktas *į specifinių klasterių ar klasterių grupių* konkurencingumo didinimą ir ekonominės veiklos plėtrą.
- Formuojami klasterių paramos programų, orientuotų į skirtingus klasterių brandos lygius, portfeliai;
- Klasterių paramos priemonės gali būti suskirstytos į tris pagrindines grupes:
 - Parama platformoms ar klasterių organizacijų iniciatyvoms (administratoriams)
 - Parama bendradarbiavimo veikloms
 - Klasterių verslo aplinkos vystymas

Parama platformoms ar klasterių organizacijų iniciatyvoms (administratoriams)

Brandos etapas	Priemonės
Identifikavimo etapas	Tikslinė parama MTP ir slėniam, siekiant: skatinti nišinių klasterių kūrimąsi universitetinių spin-off'ų pagrindu; skatinti besiformuojančių pramonių atsiradimą.
Iniciatyvos etapas	Dengti klasterio koordinatoriaus administracines išlaidas pagal GBER ir „New Rules for State Aid for Research, Development and Innovation (2015)“ rekomendacijas; Teikti užsakomąjį klasterių administravimą/fasilitavimą;
Inovatyvaus vystymosi etapas	
Brandos etapas	
Transformacijos etapas	

Parama klasterio organizacijų bendradarbiavimo veikloms (1)

Brandos lygis	Priemonės
Identifikavimo etapas	<p>Parama dalyvavimui susitikimuose;</p> <p>Parama idėjas generuojančių sesijų organizavimui;</p> <p>Potencialių narių integracinių bendradarbiavimo sesijų organizavimas</p>
Iniciatyvos etapas	<p>Teikti lengvatinius kreditus novatoriškų veiklų vystymui;</p> <p>Finansuoti klasterio narių veiklos kryptių ir specializacijos identifikavimo sesijas.</p> <p>Finansuoti klasterio narių bendradarbiavimo kultūros formavimą;</p> <p>Finansuoti klasterio koordinatoriaus ir narių kvalifikacijos kėlimą;</p> <p>Skatinti partnerystės principų apsibrėžimą;</p> <p>Skatinti rinkodaros veiksmus;</p> <p>Skatinti bendrų produktų/paslaugų kūrimą</p> <p>Skatinti naujų narių pritraukimą</p>

Parama klasterio organizacijų bendradarbiavimo veikloms (2)

Brandos etapas	Priemonės
Inovatyvaus vystymosi etapas	<p>Sustiprinti ir paskatinti tarptautinę partnerių paiešką dalyvaujant tarptautiniuose klasteriniuose renginiuose bei tiksliniuose renginiuose, skirtuose MTEPI tarptautinių programų partnerių paieškai; skatinti ilgalaikių klasterio plėtros strategijų rengimą; skatinti savifinansavimo sistemos susikūrimą; skatinti novatoriškų produktų kūrimo procesų apsibrėžimą</p> <p>Remti kvalifikacijos kėlimą;</p> <p>Skatinti naujų narių pritraukimą</p> <p>Skatinti įsitraukimą į tarptautinius ir tarpsektorinius klasterių tinklus;</p> <p>Skatinti prieigą prie naujų technologijų;</p> <p>Skatinti novatoriškų produktų/paslaugų kūrimą</p>

Parama klasterio organizacijų bendradarbiavimo veikloms (3)

Brandos etapas	Priemonės
Brandos etapas	<p>Skatinti naujų narių pritraukimą</p> <p>Skatinti dalyvavimą tarptautiniuose ir tarpsektoriniuose klasterių tinkluose;</p> <p>Remti kvalifikacijos kėlimą;</p> <p>Parama pumpurinėms įmonėms (finansavimas, bendradarbiavimas, paslaugos);</p> <p>Skatinti novatoriškų produktų/paslaugų kūrimą</p>
Transformacijos etapas	<p>Skatinti naujų narių pritraukimą;</p> <p>Skatinti produktų/paslaugų portfelio peržiūrėjimą ir naujų kūrimą;</p> <p>Skatinti naujų strateginių kryptų apsibrėžimą;</p> <p>Remti kvalifikacijos kėlimą;</p> <p>Remti bendradarbiavimo tinklų atnaujinimą</p>

Parama Klasterių verslo aplinkos vystymui (1)

Brandos etapas	Priemonės
Identifikavimo etapas	Gerinti LT klasterizacijos ekosistemą, gerinant verslumo sąlygas, stiprinant žinias ir gebėjimus, know-how iš užsienio pritraukimą, skatinant sektorių restruktūrizaciją, didinant viešojo sektoriaus paklausas inovatyviems produktams.
Iniciatyvos etapas	
Inovatyvaus vystymosi etapas	
Brandos etapas	Parengti Nacionalinę ilgalaikę klasterizacijos strategiją ir jos įgyvendinimo planus, užtikrinančius sumanios specializacijos strategijos įgyvendinimą; Parengti klasterių registrą ir duomenų bazę, kurioje yra privaloma klasterio registracija; Parengti klasterizacijos stebėsenos įrankius; Sukurti klasterių administratorių finansavimo sistemą, atitinkančią Europos Sąjungos rekomendacijas; Ruošti klasterių fasilitatorius, gebančius identifikuoti ir inkubuoti klasterius;
Transformacijos etapas	

Parama Klasterių verslo aplinkos vystymui (2)

Brandos etapas	Priemonės
Identifikavimo etapas	<p>Parengti priemonę profesionalių klasterių fasilitatorių tinklo vystymui per MITA , LIC, MTP, Specializuotas asociacijas (1-2 metai);</p> <p>Skatinti tarpsektorinį bendradarbiavimą organizuojant specializuotus idėjų formavimo renginius ir formuojant finansavimo priemones, skatinančias bent kelių sumanios specializacijos sričių sankirtą;</p> <p>Skatinti klasterių stambėjimą;</p> <p>Skatinti aukšto lygio mokslo turinio atsiradimą transformuojant AMI finansavimo sistemą, mokslo vertinimo sistemą ir adekvatų intelektinės nuosavybės teisių pasidalijimą;</p> <p>Skatinti klasterių meistriškumo žymenų (excellent label) gavimą;</p> <p>Teikti pagalbą rengiant paraiškas tarptautinių projektų iniciatyvoms;</p>
Iniciatyvos etapas	
Inovatyvaus vystymosi etapas	
Brandos etapas	
Transformacijos etapas	

Rekomenduojami kriterijai ir rodikliai klasterizacijos procesams vertinti

- Klasterizacijos procesų vertinimo kriterijai ir rodikliai yra formuojami atsižvelgiant į klasterių politikos uždavinius.
- Šių kriterijų įgyvendinimo progresas stebimas atliekant tyrimą kiekvienais metais ir stebint, kaip keičiasi įvertinimo rodiklis.
- Dažniausi klasterio veiklos rodikliai vertinimo yra šie: klasterių dydis ir ekonominė veikla, klasterių veiklos verslo aplinka (t.y. specifinė klasterių veiklai), klasterių organizacijų galia, klasterių organizacijų strategijos ir veiksmų plano suderinamumas;
- Klasterio dydį rekomenduoja vertinti, kaip absoliutų klasterį sudarančių subjektų skaičių, taip vadinama kritinė masė, t.y. subjektų skaičius klasteryje santykyje su bendru subjektų skaičiumi sektoriuje ir komplementarių subjektų skaičiumi regione. Tikslesnei analizei rekomenduojama nagrinėti tokius kriterijus, kaip: klasterio konkurencingumo lygio augimas, klasterio novatoriškumo lygio augimas, socialinio kapitalo augimas klasteryje, pasitikėjimo augimo lygis klasteryje ir sandėrių su išoriniais subjektais sąnaudų mažėjimo lygis

Pasiūlymai dėl klasterių veiklos efektyvumo

- Skatinti klasterių stambinimą, siekiant įsitraukti į tarptautines iniciatyvas;
- Skatinti klasterių profesionalų valdymą:
 - apibrėžti bendros veiklos finansavimo iš klasterio narių išteklių principus;
 - Novatoriškų veiklų vystymui yra svarbi aiški klasterio strateginė šios veiklos siekiamybė;
 - Apsibrėžti novatoriškų veiklų vystymo procesai;
 - Apsibrėžti pagrindinius partnerystės principus ir užtikrinti, kad sukurtais rezultatais galės naudotis visi klasterio nariai;
 - Klasterio koordinatorius turi užtikrinti žinių, reikalingų novatoriškų veiklų vystymui, sklaidą ir naudojimą klasteryje;
 - Skatinti klasterio narių socializaciją.

Pasiūlymai dėl klasterių žinomumo didinimo

- daugiau B2B susitikimų,
- kontaktų mugių,
- „match making“ renginių,
- viešinant sėkmės istorijas žiniasklaidoje
- populiarinant klasterių plėtros naudą mokslo ir studijų institucijose

Pasiūlymai dėl klasterių veiklos stebėsenos

- Klasterių/klasterizacijos veiklos stebėseną gali būti vykdoma dviem lygmenimis:
 - Europos Sąjungos lygmeniu, naudojant Klasterių observatorijas (Cluster Observatory) ir Europos regionų ekosistemos švieslentės rezultatus
 - Nacionaliniu lygmeniu, parengus klasterių veiklos stebėsenos metodiką.
- Norint naudotis Europos lygmens instrumentais, būtina užtikrinti, kad Lietuvoje būtų renkama tam reikalinga statistika ir atliekami tam reikalingi tyrimai.

Klausimai ir diskusija

**Dėkoju už konstruktyvią
pagalbą!**